

האידיאולוגיה הלאומית בעיתוני הלאדינו בעשור הראשון למדינה

מרגלית סטינגר

בעשור הראשון לאחר הקמת המדינה ראו אור בארץ שמונה עיתונים בלאדינו, אך למרות תרומתם להשתלבות דוברי הלאדינו במדינת ישראל עסקו בהם מחקרים מעטים. שמונת העיתונים חידשו את מסורת עיתונות הלאדינו שיצאה לאור בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית ונדחקה מהמרחב הציבורי עם התחדשות השפה העברית במאה העשרים. בראשית שנות המדינה היה צורך ליידע ולתווך בין עולים דוברי לאדינו למציאות החברתית והפוליטית במדינה ולחדשות מהעולם, והעיתונים היו אחד מאמצעי התיווך. המכנה המשותף לעולים מתורכיה, מבולגריה, מיוון ולחלק מהעולים מיוגוסלביה היה הדיבור בלאדינו ורצון לאמץ זהות ישראלית. היו הבדלים תרבותיים והיסטוריים בין העולים, אך לכולם הייתה זהות יהודית ספרדית.

כל אחד מהעיתונים תרם בדרכו לבניית הזהות הישראלית, וכך בכך גם שימר את הזהות האתנית של הקוראים. במאמר מוצגים הדרכים שבהן בחרו העורכים, שהיו גם הם עולים חדשים, להטמיע בקוראים שלושה מערכי הזהות הלאומית החדשה שהיו בבסיס כור ההיתוך: אהבת הארץ הכרוכה בגבורה ובהקרבה, עבודת האדמה ורכישת השפה העברית. העורכים השכילו לשלב בין הערכים הלאומיים המשותפים לכלל האזרחים במדינה הצעירה ובין התרבות היהודית ספרדית שהייתה וזו שנרקמה אז בריכוזי העולים ברחבי המדינה. שמונת העיתונים הצטרפו למסורת העיתונאית בלאדינו שהחלה באמצע המאה התשע-עשרה, וכך בכך חידשו את התקשורת בלאדינו שנדחקה בארץ בתקופת היישוב (1870-1948).¹

עיתוני הלאדינו כסוכני שינוי

בשנים של בניית הזהות הלאומית הקולקטיבית בעשור הראשון, "היהודי החדש", הופר האיזון הדמוגרפי והתרבותי בישראל כשמספר הנקלטים עלה על זה של הקולטים.² הזהות הלאומית נקבעה על פי קבוצת המיעוט, "הקולטים", שהיו לה יותר מאפיינים משותפים מאשר לכל אחת מקבוצות העולים. העולים, שהיו הרוב במדינה, נאלצו לעבור שני תהליכים של שינוי לשם הפנמתם של ערכי הזהות הלאומית של קבוצת הקולטים. האחד, פירוק הזהויות שאיתן הגיעו לארץ, והשני, כינון מלאכותי של הזהות החדשה. לשם כך פעלו "סוכנים" מטעם הממסד שליוו את העולים מרגע עלייתם לארץ (לעיתים עוד בארצות המוצא), סיפקו את צורכיהם החומריים והיו למתווכים תרבותיים במולדת

החדשה. ההנחה בשאיפה לבניית הזהות הקולקטיבית הייתה שקיים דגם אידיאלי של זהות שמכילה תכונות רצויות המאפיינות רק מיעוט בחברה. בזהות זו היה, לדעת הפסיכולוג אריק אריקסון,³ מרכיב משיחי, לא מציאותי, לצד רעיונות ליברליים שמקורם בתנועות מהפכניות. מרעיונות אלה נגזרו הערכים הציוניים שעוצבו באתוס של תנועת העבודה, כמו אהבת העם והמולדת, הנכונות להקריב חיים למענה, עבודת כפיים וכיבוש האדמה, העדפה של טובת הקולקטיב על פני טובת הפרט והצבת העברית כשפת העם במרחב הציבורי. עיתוני העולים בלאדינו, כמו גם בשפות אחרות, היו אחד מסוכני השינוי שיוזם הממסד לבניית זהות לאומית חדשה לעולים. לנקלטים הם היו אמצעי לשימור השפה, התרבות והזהות האתנית היהודית הספרדית.

לאחר למעלה משלושים שנה שבהם לא יצאו לאור עיתונים בלאדינו הופיעו בעשור הראשון למדינה שמונה עיתוני לאדינו חדשים. עיתונים אלה המשיכו מסורת שהחלה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה שבה ראו אור מאות עיתונים בקהילות היהודיות ספרדיות. שמונת עיתוני העולים האלה היו מקור המידע העיקרי לקוראים על הנעשה בארץ ובעולם ותרמו לעיצוב זהותם החדשה.

המשותף לכל שמונת העיתונים היה השפה והכתב באותיות לטיניות, אך הם נבדלו במצעיהם האידיאולוגיים ובנתונים הביבליוגרפיים שלהם (שנת ההוצאה, העורכים). העיתונים הופיעו בשני גלים. הגל הראשון, בשנים 1949-1950, מנה חמישה עיתונים. סדר הופעת העיתונים היה: *La Boz de Israel* (קול ישראל), *El Avenir* (העתיד), *La Verdad* (האמת), *El Tiempo* (הזמן) והעיתון האחרון בגל זה היה *Libertad* (חרות). בשנת 1953 החל גל שני ובו יצאו לאור שלושה עיתונים קצרי מועד, שהתאפיינו בתכנים אתניים והיו בהם מעט נושאים לאומיים. העיתון הראשון בגל זה היה *La Boz de Yeruchalim* (קול ירושלים), אחריו יצא בלוד העיתון *La Union* (האיחוד) והניסיון האחרון להפקת עיתונים היה *Nuesrro Kamino* (דרכנו). מעיתוני הגל הראשון שרדו רק שניים: *El Tiempo* ו-*La Verdad* בכל העשור הראשון.

קהל היעד

בעשור הראשון עלו לישראל כ-100,000 דוברי לאדינו, ובהם שתי קבוצות גדולות של עולים מבולגריה ומתורכיה, ושתיים קטנות יותר מיוון ומיוגוסלביה. השונות התרבותית, הגיאוגרפית וההיסטורית של קבוצות עולים אלה קבעה את התודעה הציבורית של החברה, שסימנה את העולים על פי ארצות מוצאם ולא איחדה אותם סביב שפתם, לאדינו.⁴ גם במחקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא קובצו עולים אלה יחד, אלא כל קבוצה נחקרה בנפרד. לכן המידע עליהם כקהילה דוברת לאדינו שצרכה את העיתונים לוקה בחסר,⁵ שכן עיתונים אלה הם מקור בעל ערך היסטורי להכרת קהילה זו.

ערכי "הגבורה" ו"ההקרבה" בעיתוני הלאדינו

בכל עיתוני הלאדינו שיצאו לאור בעשור הראשון למדינה לא נמתחה ביקורת על המדיניות הביטחונית למרות המחיר הכבד בהקרבת חיים שנדרש כדי לקיימה. ההבדלים ביניהם היו בדרך ובמידת החשיפה שבה השתקף ערך הגבורה וההקרבה. ההיגד "טוב למות בעד ארצנו" היה חשוב לעיצוב התודעה הציבורית. העולים דוברי הלאדינו התחנכו בגולה על ערכים מסורתיים דתיים, ולכן העיתונים נדרשו להטמיע בהם את ערך הגבורה וההקרבה במלל ובדרכים חזותיות. בעיתונים התפרסמו מאמרים על אירועי גבורה החרוטים בזיכרון הקולקטיבי של העם, כתבות על דמויות הרואיות, מדורי "יזכור" ויצירות ספרות שמאדירות את הגבורה. התסדיר החזותי של המלל והצילומים בעמודים הראשיים השלימו את העברת המסר.⁶

המדינה הוצגה כחזקה וכמקנה ביטחון לאזרחים, והקרבת החיים למענה התקבלה ככורח וכמצב של "אין ברירה". הכתבות הבליטו את העוצמה הצבאית של מדינת ישראל לעומת חולשתן של מדינות ערב, וכותרת טור מערכת בעיתון *El Tiempo* המנוסחת במשחק מילים, יכולה לשמש מוטו לדרך זו: "הכוח של ישראל והחולשה של הערבים" (La fuerza de Israel I la flaqueza de los arabos).⁷

העיתונים נקטו גם דרך של דמוניזציה של מנהיגי האויב. נאצר הוגדר כ"היטלר חדש": (El Nuevo Hittler), והעם המצרי הוצג כברברי: barbarian egyptiana. הקריקטורות תרמו גם הן לחיזוק תחושת הביטחון במדינה. בעיתון התפרסמה כותרת על התחזקות "צבאנו" ולידה קריקטורה מאת דוש, שבה נראה חייל עומד על טנק חבוש כובע פלדה, מחזיק בידו עיתון מ-1948 ובו איור של חייל חובש כובע גרב אוזח ברובה סטן. בקריקטורה יש מסר מרגיע ומחזק: "ב-1948 סטן וב-1952 טנק" (En el 1948 sten en 1952 tank).⁸ העובדה שהחייל על הטנק קורא עיתון ולא יורה מרגיעה את הקוראים; צה"ל התחזק ומגן על המדינה.

המסר הסמוי במלל ובעיצוב החזותי של העיתונים, הכשיר את תודעת הקוראים לקבל את העובדה, שעל מנת לשמר את העוצמה יש להיות מוכנים להקריב חיים, אידיאלים שהוגשמו בחייהם ובמותם של דמויות הרואיות.

דמויות הרואיות כמודל להזדהות

בהיסטוריה של העמים מימי קדם ועד ימינו, גיבורים הנלחמים למען העם והמולדת מגלמים במעשיהם ערכים פטריסטיים המוטמעים באזרחים כמודלים להזדהות. העולים שהגיעו לאחר הקמת המדינה, הכירו את ההיסטוריה הקדומה של העם ואת גיבוריו, אך לא נחשפו לדמויות המופת שפעלו בשנים שקדמו להקמתה. עיתוני הלאדינו, שראו את תפקידם כסוכני תרבות, פעלו להפצת הערך של הקרבת חיי הפרט למען העם והארץ לא בדרך של הטפה, אלא בסיפור קורותיהם של דמויות הרואיות. בעיתוני מפא"י כתבו על

יוסף טרומפלדור, על קרב ההגנה בתל חי ועל גילויי הגבורה של חנה סנש. שני גיבורים שייתכן שלא היו מוכרים לכל העולים, אך היו לאגדה בקרב היישוב בארץ ישראל. במלאת שלושים שנה להגנה על תל חי, הופיעה בעמוד הראשון של *El Avenir* כתבה קצרה על הקרב, ובה תרגום של תפילת "יזכור" שחיבר ברל כצנלסון. הידיעה מסתיימת בכך שגם היום כמו בעבר, נדרשת הקרבת החיים למען המולדת: "סוף הטרגדיה של הגיבור הזה מהווה דוגמה לצעירים ולבני התהילה של ישראל, שעדיין כמו בעבר, נלחמים ומתים על שחרור מולדתנו!" (La fin trajicade este grande heroe servio de exempio a los jovenos y gloriosos ijos de israel que, inda ayer, lucharon y Murieron por liberar nuestra patria!).⁹

סיפור תל חי נזכר כעבור שבועיים פעם נוספת בכתבה על טיול של בני נוער העולים למקום: "הנוער מבתי העולים לנוכח האנדרטה לטרומפלדור" (La juventud de los BATE-OLIM delante el monument de TRUMPLDOR).¹⁰ בשימוש בגודל זהה של גופן ב"בתי העולים" ו"טרומפלדור" יש מסר של שותפות, והבולטות של השם בכותרת מושכת את תשומת לב הקוראים. מיקומה של הכתבה בעמוד הראשון שבו הכותרת הראשית היא "הקרב על ירושלים" (La bataille por Yeruchalayim) ובסמיכות לשתי ידיעות על מפא"י, האחת על ועידת המפלגה והשנייה על ניצחונה בבחירות בשכונה של עולים דוברי לאדינו, אינו מקרי. עורך העיתון קשר בין המפלגה למאבק על ירושלים ולקרב ולהקרבה בתל חי. רצף הידיעות והשימוש במילים מעולם המלחמה מעבירים לקוראים מסרים סמויים של זיקה בין הממסד הממשלתי-מפלגתי שנלחם במישור הבין-לאומי למען ירושלים ובין הפרט שנדרש להילחם ולהקריב כטרומפלדור. בכתבה מסופר כי ההסדרות ומשרד החינוך ארגנו טיול של עולים צעירים לתל חי, וליד האנדרטה נשמעו נאומים הקושרים בין "הרוקטרינה" של טרומפלדור, עבודה יהודית והגנה, ובין זו של ההסדרות. פעמיים נזכרות בכתבה המילים האחרונות של טרומפלדור: "טוב/נעים למות בעד המולדת" (Que dulce es de murir por la Patria!). התרגום ללאדינו אינו מדויק שכן המילה "ארצנו" תורגמה בלאדינו ל"מולדת", ללא כינוי הקניין שמצוי בנוסח העברי, שיש בו תחושת שותפות לאומית. עם זאת, המילה Patria מחזקת בקוראים את ההכרה שמדינת ישראל היא המולדת. סימן הקריאה הוא אמצעי רטורי שמחזק את ההיגד. הרעיון שמובע בדבריו של טרומפלדור מצוטט גם בדבריו של אב משפחה שבניה נרצחו בידי מסתננים. בשעה הקשה מביע האב, המוצג כגיבור, את הכרתו בצדקת ההקרבה על מזבח המולדת: "החופש מושג בקורבנות, 'תחי מדינת ישראל'" (Libertad se alkansa kon sakrifisios "Biva Medinat Israel").¹¹

חייה ומותה של חנה סנש היו גם הם חלק מסיפורי הגבורה בארץ ישראל שלאורם חינוכו בבתי הספר ובתנועות הנוער. שיריה "אלי אלי" ו"אשרי הגפרור" היו ועודם חלק מהטקסט הקנוני בטקסי ימי הזיכרון. דמותה כגיבורה לאומית חרוטה בזיכרון הקולקטיבי של העם עשרות שנים לאחר מותה, גם אם יש המנסים לערער על כך.¹²

אף על פי שסיפורה הסתיים בכישלון הייתה דמותה למופת לגבורה. חנה סנש מגלמת בחייה הקצרים ובמותה את הערכים שבבסיס האידיאולוגיה של כור ההיתוך: עלייה, חיים שיתופיים, עבודה חקלאית ונכונות להקרבת החיים ודוגמה לפעולה נגד האויב הנאצי. שבתאי דינר, פעיל מפא"י, כתב מאמר בעמוד הראשי ב-"*El Avenir*": "כבוא אדם לספר את תולדות חייה של חנה סנש, על אישיותה, על גבורתה, על הכוח הנפשי שלה, על העניינים ועל מותה הטרגי, נפשו מתמלא באור של גבורה" (המשפט נראה קטוע גם במקור).¹³ דוברי הלאדינו שנחשפו במאמר לדמותה של חנה סנש, יכולים היו להיות שותפים לרגשות העם ביום העלאת עצמותיה ב-1950. נכונותם של חנה סנש וחבריה לצאת למבצע נועז תאמה את התמה המרכזית של עיצוב זיכרון השואה בעשור הראשון, וניסיונות להילחם באויב היו לסמל של תעוזה, כמו מרד גטו ורשה.

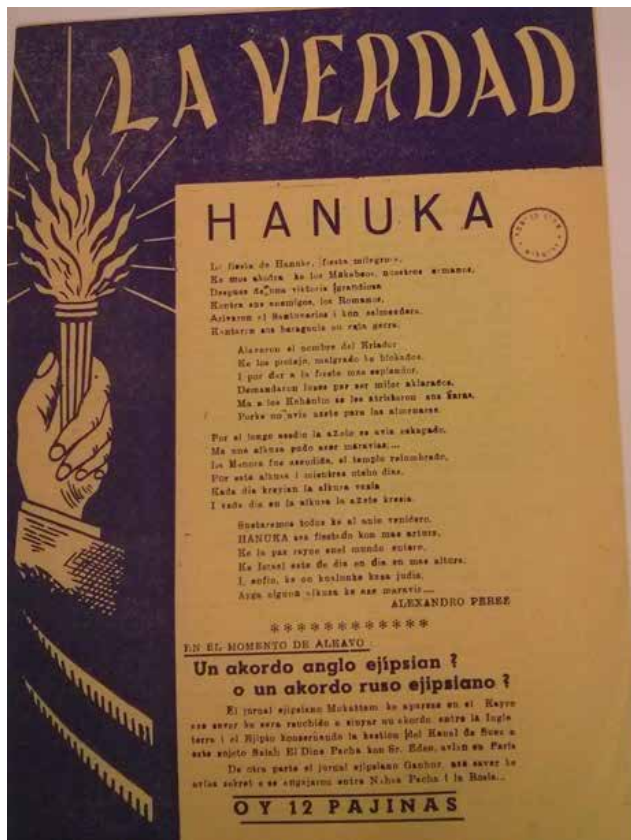
אירועים היסטוריים המבטאים ערך של גבורה והקרבה

אירועים בתולדות העם והדמויות שעוצבו כמיתוסים של גבורה הם נדבך בעיצוב הזיכרון הקולקטיבי שלו. להטמעת הערך "גבורה והקרבה" עוצב כבר בתקופת היישוב סיפור מצדה כמטאפורה לגבורה ולאומץ לב, אף שלא כך מציג אותו יוספוס פלביוס. לדעתה של יעל זרובבל, הסיפור הוסב מסיפור של תבוסה לסיפור הרואי לצורך חינוך בני הנוער לאומץ ולהקרבה במאבק היישוב בשלטון הבריטי להקמת מדינה עצמאית.¹⁴ עדית זרטל צירפה אירועים נוספים מההיסטוריה הלאומית ששימשו לחיזוק הערכים ולעיצוב התודעה של העם היהודי במדינת ישראל, וטבעה את המושג "מרטירולוגיה לאומית".¹⁵ עיתוני הלאדינו הלכו בדרכה של התנועה הציונית. הם ראו במרד החשמונאים הצלחה של התקוממות עממית נגד כובש זר, והבליטו בכתבות על חג החנוכה את מוטיב החופש המדיני, במלל ובעיצוב חזותי.

אולם העובדה שקצב תהליך החילון לא היה אחיד בקהילות היהודיות ספרדיות,¹⁶ הכתיבה לעיתונים את אופן ציון חג החנוכה כשילוב בין המרכיב הדתי-מסורתי ובין הגבורה הלאומית. בעיתון *La Verdad* הודגש המרכיב הדתי, המסורתי הגלותי של נס פך השמן, ואילו ב-"*El Avenir*" הובלט המרכיב הלאומי. סידור הכתבות בעמוד הראשי בעיתונה של מפא"י הוא דוגמה לשימוש ב"תסדיר אידיאולוגי", כהגדרתה של נורית פלד-אלחנן. הכתבה על חנוכה נדפסה במרכז העמוד הראשי, שהייתה בו כתבה ראשית על חגיגות 29 שנים להסתדרות, מתחת לה ידיעה על מעבר הכנסת לירושלים ולצידה ידיעה על חגיגות "יום לקיבוץ גלויות".

כותרת הכתבה על החג בעיתון זה, Hanouka 5710, הייתה הכוללת שבכותרות העמוד, וכך הועבר מסר על חשיבות החג ועל וזיקתו לנושאים האקטואליים המדווחים בו. רצף הכתבות יצר קשר רעיוני בין הנושאים. המספר 5710 המופיע בכותרת מעורר סקרנות בקוראים שלא ידעו להמיר אותו לתאריך עברי (תש"י). הכתבה נפתחת בהצגת ההנחה שחנוכה הוא חג החופש (La fiesta de Hanouka, fiesta de la Liberacion). גם

כאן יש שימוש מכוון בגודל זהה של גופן, בשם החג ובמילה "חופש". החג מוגדר כחג החופש, המושג בזכות הגבורה וההקרבה, שני ערכים שהם כורה במאבק על עצמאות לאומית, בימים ההם ובזמן הזה. הכותב נתלה בעמדת ההיסטוריון הנרי גרץ, התומך בהקמת מרכז יהודי בארץ ישראל. וכך החג שהיה מוכר לקוראים כחג דתי, מוצג לקוראים כחג של גבורה ועצמאות: "היום אנחנו מדליקים את המנורה לזכר ניצחונות המכבים ולתהילת הגיבורים שנפלו במלחמה לחופש לפני 2115 שנה".

תמונה 1: שער של חוברת מיוחדת לכבוד הנוכה, שצורפה לעיתון *La Verdad* בשנת תשי"ב. בתמונה שיר של המשורר אלכסנדרו (סנדרו) פרץ. התמונה צולמה בספריית מכון בן צבי

גיליון העיתון בחג החנוכה תש"י הוא דוגמה לאופן שבו הצניע הממסד את ערכי החג המסורתיים, והתאים אותם לאידיאולוגיה הלאומית של כור ההיתוך. לפי הכתבה המנורה בעלת שבעה קנים בסמל המדינה היא זכר לניצחון המכבים שנפלו במלחמתם על החופש, ולא החנוכייה המסורתית המסמלת את נס פך השמן.

שילוב בין ערך הגבורה ובין המוטיב המסורתי של נס פך השמן נמצא בחוברת חגיגת שהוציא לאור העיתון *La Verdad* לקראת חנוכה תשי"ב. בעמוד הראשי נראה ציור של לפיד בוער המאיר את שם העיתון, ובמרכזו שיר של אלכסנדר פרץ, משורר ועיתונאי שעלה מיוון (תמונה 1). השיר פותח בניצחון המכבים, המוטיב המסורתי והלאומי, ומסתיים בהבעת תקווה ל"יותר רווחה" בשנה הבאה, רמז לקשיי היום-יום בארץ. אין בשיר ביקורת או אכזבה מהמצב ובסיומו יש אזכור לנס פך השמן, המוטיב המסורתי של החג.

מדור יזכור

כשמונה שנים לאחר כינון המדינה הופיע בגיליון יום העצמאות (12.4.1956) ב-*El Tiempo* מדור "יזכור", כדי לקרב את דוברי הלאדינו לחברה הישראלית ולהעצים בקרבם את מוטיב הגבורה וההקרבה. במדור פורסמו שמות הנופלים מקהילות היהודים הספרדים, ציינו תחנות בחייהם, שמות הוריהם וארץ מוצאם. פרסום הקשר המשפחתי של הנופלים נועד ליידע מכרים, שהכירו את משפחות הנופלים מהגלות. המדור עשוי היה לתרום לתחושת הלכידות של הקוראים עם החברה במדינה ולחזק את תחושת השיתוף הפנים קהילתי של העולים דוברי הלאדינו. המדור נפתח בכמה שורות מאת העורך, ובהן צוין ספר יזכור כמקור הפרטים על הנופלים: "אנחנו מביאים את שמות של אלה מאחינו מתורכיה, מיוון ומבולגריה, שנפלו בהגנה על המולדת".

פירוט שמות הנופלים בני הקהילה (ללא אזכורם של "האחים" מיוגוסלביה) היה אמצעי לתמוך במסר שהגנה על המולדת כרוכה בקורבנות בנפש. באזכור שם הספר יזכור הקוראים למדו על הכבוד וההערכה של המדינה לחייליה. לקראת סוף העשור פרסם גם העיתון *La Verdad* כתבה בנושא יום הזיכרון לחללי צה"ל. בעמוד הראשי של גיליון יום עצמאות תשי"ז הובאה במסגרת תפילת הקדיש הנאמרת על חללי צה"ל *Yitkadach ve Yitkadach*, ולצידה המשפט "לזכר אלה שנפלו בשדה הקרב". ייתכן שהסיבה לכך שהמדור לא נדפס בשנים הראשונות לעלייה הייתה רצון להימנע מדמורליזציה שעלולה הייתה להקשות על תהליך הקליטה. האפשרות לאבד בן משפחה יכולה הייתה להביא לידי הרהורי חרטה על הבחירה לעלות או לעורר ספקות בעתיד המדינה וביכולת ההישרדות שלה.

בעיתון *El Tiempo* מצאנו ביטוי אישי אותנטי לערך הגבורה וההקרבה ביצירה ספרותית שחיברה אם שכולה. בעקבות תחרות השירה הראשונה שקיים העיתון, פרסם העורך סונטה ששלחה אישה אנונימית שחתמה *Una Madre Judia* (אימא יהודייה).¹⁷ המחברת ביקשה לא לכלול את השיר בתחרות. העורך התרגש למקרא השיר ומילא את בקשת האם, אך פרסם אותו. הוא החליט לכלול אותו בין שירי התחרות השנייה, בה זכה השיר בפרס הראשון. תרגום השיר:

שמעתי את קולך...

חסכים, סבל וחיים קשים
לא יכלו מעולם לקרר את לבי...
מדוע את, הו את ... מולדתי היקרה,
נתת לו, צחוק ונחמה!...

אבל כשראיתי את בני עף מחיקי
בני היחיד, למענך, אהובתו,
עיניי שלא פסקו מלבכות
על מצבתו הלבנה, אילמת וקרה...

גרמו שבתוכי ככתה הלהבה
ומשהו בנשמתי נקרע...
וייתכן שפי דיבר סרה...

אך את קולו שמעתי, והוא אמר לי:
אל תקללי את יום נפילתי,
אימא, שיהיה זה יום תהילתך כל חיך!¹⁸

שם השיר מתכתב עם סיפורי המקרא בשני רבדים. האחד במילות התשובה של אדם הראשון לאלוהים, "את קולך שמעתי בגן ואירא" (בראשית ג, 10), הכורח בהקרבה כצו אלוהי. הרובד השני מציין הקבלה בין גירוש אדם הראשון מגן העדן ובין מצבה של האם השכולה לאחר מות בנה. מבנה היצירה ותוכנה תואמים את כללי מבנה הסונטה. שני הבתים הראשונים, בני ארבע שורות כל אחד, מציגים את הרקע, את מצבה הקשה של האם ואילו בשני הבתים האחרונים הקצרים יותר, יש בתשובת הבן מעין נחמה לכאבה. בפרסום שירה של האם העבירה המערכת מסר לקוראים של דוגמה והשלמה של המשפחה עם האובדן וקבלת הדין של הנופלים למען המולדת. שירה של האם עורר תגובות וילי מנחם, שהייתה פעילה חברתית ופוליטית, ענתה לאם בשיר *A la Madre*¹⁹ שבו היא מעודדת את האם השכולה להמשיך לחיות כמצוות הבן שנפל. פרסום יצירות ספרות, כתבות על דמויות הרואיות ועל סיפורי גבורה בהיסטוריה של העם, יצקו את אחד ממרכיבי התשתית האידיאולוגית בזהות הלאומית של העולים, והערך "עבודת האדמה" שהובלט בעיתונים חיזק את הקשר היומיומי שלהם למולדת.

עבודת האדמה

עבודת האדמה הייתה אחד התנאים בנרטיב הציוני והישראלי להוכחת הריבונות היהודית בארץ ישראל שהמחיש את הקשר ההיסטורי של העם לארץ. בהיבט הכלכלי נתפסה החקלאות כאחת מאבני היסוד לבניית חברה יצרנית ועצמאית. בעשור הראשון היה

הקמת מושבים פתרון לאספקת מזון לאזרחים, להגנה על הגבולות וליישוב הכפרים שננטשו בידי התושבים הערבים.

תמונה 2: העמוד הראשי של העיתון *La Boz De Israel*, העיתון הראשון בלאדינו במדינת ישראל. התמונה צולמה בספריית מכון בן צבי

בקיץ 1949 ראה אור העיתון הראשון בלאדינו במדינה, *La Boz De Israel*, שהוגדר "עיתון חופשי", ללא תלות פוליטית. אלא שהמידע על התנאים להפקת עיתונים, על התקשורת בשנים הראשונות וניתוח הכתבות בעיתון, מצביעים על היותו עיתונה של מפא"י (תמונה 2). בעיתון נדפסו ידיעות על יישובים חדשים שהוקמו אך לא נדפסו בו מאמרים שעודדו התיישבות חקלאית כמו בעיתון השני של מפא"י, *El Avenir*. הממסד

זיהה צרכים בסיסיים של העולים שתואמים את אלה של המדינה, והמערכת הקדישה סדרת מאמרים וכתבות לצורות ההתיישבות החקלאית ועודדה את העולים לבחור בהן, גם אם לא תמיד ההחלטה הייתה בידיהם. היו כתבות שנכתבו ברוח מקצועית שעשויה הייתה להתקבל כאובייקטיבית, ואחרות כעדות אישית. הכתבות הציגו את ההתיישבות החקלאית כפתרון למצוקות הדיור ולבעיות התעסוקה. בכמה גיליונות התפרסמה בעמוד הראשי סדרת כתבות מתורגמות בנושא "מושב עובדים" (El mochav ovedim) מאת איש ההתיישבות שמואל דיין (תמונה 3). הכתבה הראשונה נפתחה בטיעון שנועד לשכנע את הקוראים, שמושב עובדים היא צורת ההתיישבות המתאימה לעולים: "אלמלא היה קיים מושב עובדים הרבה שנים, היינו צריכים ליצור (אותו) היום" (Si el mochav ovedim no existia desde ya muchos años, lo deviamos crear oy)²⁰.

תמונה 3: תחילת כתבה אחת מסדרת כתבות מאת שמואל דיין, על יתרונות החיים במושב עובדים. כתבה זו, כמו הרבה כתבות מאת מנהיגים אחרים, תורגמה ללא דינו. התמונה צולמה במכון לחקר תנועת העבודה ע"ש לבון, תל אביב

כתורות המשנה במאמר יוצרות בצירופן כוח סינרגטי המצרף את העולים לחלוצים. הכותרת הראשונה היא "העולים ההולכים לכפרים", השנייה: "החלוציות". המסקנה

מצירוף שתי כותרות המשנה היא שהעולים שיפנו להתיישבות הם חלוצים. החשיבות שמקנה מערכת העיתון לנושא בולטת גם במספר הכתבות המוקדשות לו ובמיקומן. בעמוד הראשי של העיתון מתאריך 9 בדצמבר 1949 מתפרסמות שלוש כתבות בנושא ירושלים ושלוש רשימות בעניין ההתיישבות העובדת, שכותרותיהן: "מושב עובדים" (El mochav ovdim), "חינוך וחקלאות" (Construccion y agricultura), "החשיבות הכלכלית של הקיבוץ" (La importancia economica del kibutz).

הכתבה הראשונה מאת שמואל דיין מוקמה בראש העמוד, ונפתחת בפירוט אפשרויות התעסוקה במושב, בשמחה ובהנאה שיש בעבודת האדמה, בחופש ובפרטיות שיש לכל משפחה ובשיתוף הפעולה עם החברים ביישוב: "מושב עובדים הוא יישוב שלו מנהל עצמאי, מאפשר חופש מבלי לגעת (להתערב) בחיים ובכלכלה הבלעדיים של כל משפחה" (El mochav ovedim es un casal que tiene su propio regime, atchetado). בכתבה זו מפורטות ההטבות ליחיד וליישוב, אלף לירות לכל משפחה, 400,000-500,000 לירות לכל יישוב וכן דירות ושטחי אדמה לעיבוד.

בכתבה השנייה באותו הגיליון מאת יעקב ניצני, "חינוך וחקלאות", מפורטים התקציבים למגורים ביישובים: עשרים ושמונה מיליון לירות להקמת יישובים ל-17,000 משפחות. הנתונים התקציביים נועדו להוכיח לעולים את כוונות הממשלה לתת להם פתרונות מגורים ותעסוקה.

הכתבה השלישית בעמוד היא מאת חבר קיבוץ הגושרים, כתובה בנימה אישית ובסיומה מצוין שם הכותב. הכתבה מדגישה את חשיבותם של היישובים החקלאיים המספקים תוצרת חקלאית לאזרחים, וכן את הקשר בין עבודת האדמה והמולדת. הכתבה מסתיימת בהמלצה להצטרף לקיבוץ: "מניסיוני כעולה חדש, אני ממליץ לחבריי העולים לחשוב על הקיבוץ [...] על העבודה היצרנית שבו ועל תרומתו למדינת ישראל" (En mi qualidad de) "ole hadach, yo me adreesso a mis companieros olim por aconsejarles el kibutz [...] (por su lavoro productivo el contribute al enfortessimiento del Estado de Israel). באותו עיתון נדפסה ב-9 במארס 1950 כתבה נוספת מאת אגרונום, החתומה גם היא בשם הכותב, ובה רשמי ביקור משפחתי של אב בקיבוץ הגושרים. האב מפרט את היתרונות ואת האפשרויות התעשייתיות שבגידול כרמי זיתים בארץ ישראל.

בעיתון *La Verdad*, עיתונה של מפלגת הציונים הכלליים הליברלית שדגלה בשוק חופשי וביוזמה פרטית, עבודת האדמה לא הייתה אחד מהנושאים שזכו לכיסוי או לעידוד. בגיליון העיתון בתאריך 5 באוגוסט 1953 מצאנו תמונות של ילדים במשק חקלאי שהוקדשו לחקלאות, ומתחת להן הכיתוב: *devemos lavorar la tierra* (אנחנו חייבים לעבוד את האדמה). היו בעיתון תמונות של החיים בקיבוץ, אך לא נמצאו בו כתבות המעודדות דרך חיים זו. בסוף העשור עלתה בעיתון השאלה על צביונה הכלכלי של המדינה כחקלאית או תעשייתית.

מהיקף הכיסוי העיתונאי בנושא ההתיישבות בעיתוני הלאדינו אפשר ללמוד על תפיסתם הכלכלית. עיתוני מפא"י הסוציאליסטית, מפלגת השלטון שהתמודדה עם בעיות הקליטה, קידמו את האידיאולוגיה של התיישבות חקלאית. הקוראים של עיתוני מפלגות הציונים הכלליים ותנועת החרות לא היו אנשי ההתיישבות, ומכאן מיעוט הכיסוי העיתונאי בנושא.

השפה העברית

עם הקמת המדינה עלה הצורך להקנות לעולים את השפה העברית. לשם כך הוקם מערך מסגרות להנחלת הלשון. במערך היו כמה אפיקי לימוד: אולפנים, מערכת החינוך, עיתונים בעברית קלה ומדורים בעיתוני העולים. עיתוני הלאדינו בעשור תרמו בכמה דרכים למאמץ הלאומי להנחלת העברית בשיכוך מילים ומושגים בעברית, בסיסמאות בעברית ובלאדינו המעוררות את רכישת השפה, במדורים להקניית העברית ובטורים בעברית שאתגרו את הקוראים.

מילים ומושגים בעברית בתעתיק ללאדינו

השימוש במילים עבריות בעיתוני הלאדינו היה המשך לתופעה לשונית שרווחה בקרב היהודים הספרדים בשפת הדיבור ובתוצרי הדפוס. עד אמצע המאה התשע-עשרה הייתה העברית משולבת ביצירה התורנית המודפסת, בהלכות ובמנהגים מסורתיים. במחצית השנייה של המאה העשרים לא היו די מילים בלאדינו למושגי היום-יום בעולם הפוליטי-חברתי, וכך חדרו לעיתונות הלאדינו בעולם ובמדינת ישראל מילים ומושגים בעברית, לעיתים בשיבושי הגייה או במשמעות חדשה, שנכתבו בכמה אופנים. (א) מילים ומושגים בעברית הקשורים בחיים הציבוריים ובעולם המסורת הוצגו בעיתונים באותיות לטיניות, לעיתים בליווי הסבר. לדוגמה, ליד המילה knsset נכתב "פרלמנט". את המושגים השכיחים ו-bathey-olim ו-Tsava Hagana le Israel לא היה צורך להסביר. לעיתים נלוו כתבות מפורטות לצידם של המושגים החדשים, כגון "מושב עובדים" (mochav ovdim), "עליית הנוער" (Aliyat hanoar), "איגוד העובדים" (igud haovdim). מושגים מעולם המסורת הוצגו באותיות לטיניות: yom kipur, sndak, zahor et ache rasa leha Amalek, (ב) צירופי לשון כתובים בעברית ומתורגמים ללאדינו. בגיליון ראש השנה תשי"ג של *La Verdad*, מצאנו כותרת בעברית: "תכלה שנה וקללותיה תחל שנה וברכותיה", ולידה ההסבר בלאדינו; (ג) צירופים של עברית ולאדינו. זה יכול היה להיות שם של מדור, כמו yoman del mundo (יומן עולמי), פתגם, כמו Ech benechem, satan benenchem I la sangre djudia se paga karo! (המדינה ענייה); (ד) מושג בלאדינו ולידו המושג המסורתי בעברית בתעתיק באותיות לטיניות, כגון Comemoracion (Azcara). מעניין מדוע ראה העורך צורך לתרגם את המילה "אזכרה" שהייתה ידועה לקהל הקוראים.

שיבוץ מילים בעברית באיור ללא תרגום

לעיתים נדפסו קריקטורות ובהן מילים בעברית ללא תרגום. אולי התכוונו העורכים לאתגר את הקוראים ללמוד את השפה. לדוגמה, בגיליון *La Verdad* מ-10 בדצמבר 1949 נדפסה קריקטורה ובה איור של רכבת שעליה מגן דוד, המנסה להתקדם על הפסים, עליהם רובץ חמור נושא שלט בעברית: "הליגה הערבית". בתחתית הקריקטורה הסבר בלאדינו: לא יתנו לעבור. הקוראים שלא ידעו עברית לא הבינו מה מעכב את ה"רכבת". מה היה הטעם בפרסום קריקטורה שאינה מובנית, אלא אם היא נועדה לסקרן ולאתגר?

סיסמאות המעודדות רכישת השפה

העיתון *La Verdad* היה אחד משני העיתונים הנפוצים בעשור והיחיד שפרסם בגיליונותיו הראשונים, בעמודים הראשיים, סיסמאות המעודדות רכישת השפה. מיקום הסיסמה היה חלק ממסגרת העמוד, ודפדוף בעיתון הבטיח שהסיסמה תלכוד את עין הקורא. הסיסמאות היו בשתי השפות, עברית ולאדינו, ובשני מופעים, לטיני ועברי. בחלק מהגיליונות היה שילוב בין שתי השפות, והמילים בעברית נכתבו באותיות לטיניות, לדוגמה: "חברים נלמד עברית, עברית היא שפתנו" (*Haverim nilmad ivrit, IVRIT es nuestra lingua*). במשפט נעשה שימוש באמצעים רטוריים לשוניים וחזותיים. המילה "חברים" והפנייה בגוף ראשון העבירו מסר של קרבה, וכך גם האמצעים הרטוריים החזותיים. לעיתים הסיסמאות נדפסו בצבע אדום. בעיתון זה ובעיתון *El Tiempo* היו מודעות שעודדו קריאה בעיתון מנוקד לעולים חדשים, פרודור. אך שלא כמו עיתוני הלאדינו האחרים, לא נמצא בגיליונות *La Verdad* מדור להקניית השפה. נראה שהעורך לא האמין בכוחו של טור שבועי להנחיל את השפה העברית.

מדורים להקניית השפה

המדורים להקניית העברית בעיתוני הלאדינו, כמו גם מדורים דומים בעיתוני העולים בשפות אחרות, היו חלק ממפעל הנחלת הלשון במדינה. רק בשלושה מעיתוני הלאדינו היה מדור להקניית השפה העברית. מדורים אלה נבדלו ביניהם במשך ההופעה שלהם, ברמתם הדידקטית ובדרך ההוראה בהם.

בעיתון *La Boz De Israel* (תמונה 3) נקרא המדור "שיעורים בעברית", וכבר בגיליון השני הוקדש לו העמוד האחרון. הפקת המדור וההקצאה של עמוד לנושא (מתוך חמישה עמודים) מעידה על ההבנה שגילו העורכים בצורך המיידי של העולים ברכישת השפה. התכנים והמטלות הוצגו בדרך הדרגתית. במדורים הראשונים הנושאים היו מתחום המשפחה, ובשיעורים המתקדמים התוכן היה מעולם העבודה. בשיעורים הראשונים הוצגו מילים חדשות של שמות בני משפחה: תחילה בצורת הנפרד, *padre*, לצידה התעתיק *av*, ואחר כך צורת היידוע: *haav – el padre*. בשיעורים המתקדמים שולבו משפטים בלאדינו מהמרחב הציבורי ותורגמו לעברית, לדוגמה: "אני עובד בבית

חרושת" (yo lavoro en la fabrika). בגיליונות מאוחרים יותר הוקדש המדור להקניית נושאים דקדוקיים, לתצורת שם המספר בזכר ובנקבה, להטיית פעלים בזמן עבר והווה ולחזרה על הנלמד.

תסדיר המדור נראה כלוח בכיתת לימוד באולפן, מראה שהיה מוכר לעולים ונראה כהמשך לשיעורים הפרונטליים. המדור המשיך להופיע עד הגיליון ה-12 (יש בידינו רק 13 גיליונות).

בשני עיתוני מפא"י היה מדור להקניית השפה, אך היה פער גדול ביניהם. ב-*El Avenir* המדור החל להתפרסם ב-13 בינואר 1950, כחצי שנה לאחר שהעיתון יצא לאור. המדור לא הופיע ברציפות וחדל להופיע כעבור חודשיים ללא התראה או הסבר. שם המדור, *Diccionario Pratico* (מילון שימושי), מעיד שלעורכים לא הייתה כוונה ללמד עברית, אלא רק להקנות לקוראים אוצר מילים "שימושיות". אוצר המילים במדור כלל מילים מעולם ההסתדרות והרשויות. המילים ה"חדשות" נדפסו בעברית ובתעתיק בלאדינו, וההסבר נשא אופי של תעמולה. לדוגמה: במילון שהתפרסם ב-25 בינואר 1950 נכללו שלושה מושגים: קיבוץ, מושב עובדים (אף שהייתה סדרת מאמרים בעיתון בנושא) ותנובה. ההסבר ל"תנובה" היה שזו "חברה שיתופית המוכרת ומשווקת את כל המוצרים החקלאיים שאנחנו צורכים בכל המדינה" (*Societ a cooperative que se la vendida y de la desparticion de todos los productos de nuestasrtaos establelimientos agricules en todo el paes*, ההדגשה במקור).

מילות ההכללה בהגדרה מלמדות על הבלעדיות שהייתה לתנובה, והגדרתה כחברה שיתופית מצביעה על אופייה הסוציאליסטי ברוח מפא"י. בגיליונות העיתון האחרים הופיעו במדור מונחים בסיסיים כמו: סולל בונה, חבר הקבוצות ולשכת עבודה, מונחים שהעולים הכירו ולא נדרשו להם בחיי היום-יום שלהם. המילים לא היו מנוקדות, וההסבר לידן דמה יותר ללקסיקון מפלגתי מאשר למילון.

בעיתון *El Tiempo* הושקעו בהקניית השפה שיקולים דידקטיים ויצירתיות. בחודש מארס 1953 החל להתפרסם בעיתון המדור "הטור העברי", שהופיע 76 פעמים עד ינואר 1955. הטור החל להתפרסם לאחר שהממשלה קראה לעיתונים לסייע בהקניית השפה הופעת הטור בשנה השישית למדינה מעוררת תהייה, מדוע לא החלו בהקניית השפה מיד עם ההוצאה לאור של העיתון ביולי 1950, כפי שנעשה בעיתון הלאדינו הראשון במדינה? האם האיחור אירע מפני שעולים רבים עדיין לא רכשו את השפה, אף שעברו כחמש שנים של חיים במדינה? או אולי התברר שהאולפנים לא נותנים מענה לאנשים עובדים, בעוד מדור בעיתון מאפשר למידה בזמן גמיש?

המדור בעיתון זה היה המקיף שבמדורים בעיתונים שקדמו לו. היה לו מבנה קבוע: שם המדור, כותרת השיעור, טקסט, איור, אוצר מילים והערות העורך מחבר הטור. המבנה מלמד על חשיבה דידקטית וההקפדה על שיגרה ועקיבות מוכיחים את מחויבות המערכת לנושא. במדורים הראשונים הרמה הלשונית הייתה בסיסית כדי להקנות כלים ראשוניים

לשימוש בשפה בסביבה הקרובה, לדוגמה בשוק, באוטובוס בחנות המכולת. הנושאים במדורים המתקדמים עסקו בתכנים שחרגו מעולמם היומיומי של העולים והרחיבו את שליטתם במושגים מתחומי התעשייה, הכלכלה והפוליטיקה. בעיתון היו גם מאמרים שעודדו את הקוראים לרכוש את השפה כדי להשתלב ולהתקדם בחברה.²¹

מ־20 בנובמבר 1954 נוסף לעיתון המדור "בשפתנו הלאומית" (En nuestra lengua nacionala), שיועד לקוראים שרכשו כבר את השפה הבסיסית. כך הוא הוצג לקוראים: "בכל אחד מהגיליונות שלנו ניתן כמה שורות בשפה העברית כדי לעזור לקורא לאמן את שפתנו הלאומית היקרה. הטקסטים לוקטו מהרדיו וממקורות אחרים" (En kada uno de nuestros numerosos daremos unas kuantas linias en lingua hebrea por ayudar al lector a asimilarse nuestra kerida lingua nasionala. Los textos seran eskojidos (por la radio, i de otros diferentes manderos).

בגיליון ינואר 1954 של העיתון *La Boz De Yeruchalaim* נדפס טור בעברית בלשון גבוהה. לדוגמה משפט בנושא פוליטי: "ללא התלהבות יתרה ומבלי לעורר הד גדול". נראה שהיו בין העולים קוראים שרכשו את השפה העברית ונהנו מהיווכח בשליטתם בשפה, ולאחרים היה זה אתגר להתמיד בלימוד. הייתה זו דרך חדשה ומעניינת להאיץ את רכישת העברית.

דרך מקורית נוספת הציע עורך *La Verdad*, יצחק יעיש, במאמר שכותרתו כשם דמות הומוריסטית המוכרת לחלק מהעולים, *Nastret in Hodja*.²² הכותב הפתיע את הקוראים שציפו לקרוא רשימה על דמות ידועה, ומצאו בה דרך מהנה ותרבותית לרכוש עברית. העורך שיתף אותם בחוויה אישית בתיאטרון, בהצגה המלט. הוא הציע לקוראים ללכת לתיאטרון ולצפות בהצגות שתוכנן מוכר להם, ובדרך זו ללמוד עברית: "לא רק שהבנתי את המחזה, הבנתי גם את המילים הנאמרות בכל נושא, בדרך המועילה מאוד ללימוד מולים רבות. אי־אפשר ללמוד שפה רק בבתי ספר, בשיעורים ובמתודיקה [הכוונה כנראה בצורה מובנית], יש ללמוד אותה לעיתים בתרגול מצומצם גם בתיאטרונים בעברית". למנהל התיאטרון יעץ העורך להעלות מחזה "אוריינטלי", עלילות נצר א־דין הוג'ה. ברשימה זו טמון אולי ההסבר להיעדר טור ללימוד עברית בעיתון זה. נראה שהעורך לא האמין שמדור שבועי הוא דרך להקניית שפה. אם אכן השערה זו נכונה, זהו הד לגישה לא מובנית ללימוד שפה, כזאת הגורסת ששפה נרכשת בדרך טבעית במגע עם החברה ועם תרבותה.

המסקנות מהדרכים שניצלו עיתוני הלאדינו את המשאב התקשורתי להנחלת השפה מצביעות על פער בין הצהרות העורכים על החשיבות והצורך שברכישת השפה ובין המאמצים שהשקיעו בכך. ייתכן שאילו היה רצף בין הטורים שהופיעו בעיתון הלאדינו הראשון ובין העיתונים שיצאו בעקבותיו, אפשר היה לזרז את התהליך. מעניין אם עיתוני העולים בשפות האחרות פעלו בנושא, ואם כן באילו דרכים? הבוגרים שבין העולים רכשו את השפה בדרך מובנית באולפנים ומחוץ להם, הדור הצעיר למד אותה במערכת

החינוך הפורמלית ובמסגרות הלא-פורמליות. העובדה שבעשור השני נזקקו עדיין עולים רבים למערכת האולפנים ולעיתונים בשפות לוועזיות, מצביעה על כך שייתכן שחלק מהעולים לא ניצל את ההיצע של המערכת הממסדית או שהאמצעים לא תאמו את הצרכים של העולים. ייתכן שהייתה בקריאת עיתונים בלאדינו בעשורים המאוחרים נימה של געגועים לעבר ולתרבות היהודית ספרדית שנדחקה מהמרחב הציבורי במדינת ישראל.

סיכום

בעשור הראשון למדינה היו שמונה העיתונים בלאדינו הגשר החברתי, התרבותי והפוליטי של העולים לחברה הישראלית. לאחר עשרות שנים שבהן נדחקה הלאדינו מקרב הנהגת היהודים הספרדים בארץ, חידשו עיתונים אלה את מסורת עיתונות הלאדינו העשירה בקהילות היהודיות ספרדיות קודם לשואה. באמצעותם למדו העולים להכיר את המולדת, להטמיע בהצלחה שאי-אפשר לכמתה את הערכים הלאומיים שהיו ממרכיבי הזהות הקולקטיבית הישראלית החדשה. המאמר בוחן השתקפות של שלושה מערכי כור ההיתוך בעיתוני הלאדינו בעיתונים, ובהם: עבודת אדמה, אהבת הארץ ונכונות להקריב חיים למענה ולימוד עברית; ערכים שהוטמעו בדרכים ישירות, של כתבות מידע, ובדרכים עקיפות של פרסום יצירות ספרותיות ובעיצוב אידיאולוגי של עמודי העיתונים.

עבודת האדמה הייתה אחד התנאים בנרטיב הצינוני והישראלי להוכחת הריבונות היהודית בארץ ישראל, ומימוש הקשר ההיסטורי בין העם לארץ. בהיבט האידיאולוגי נתפסה החקלאות כאחת מאבני הייסוד לבניית חברה יצרנית ועצמאית, ובעשור הראשון תרמה ההתיישבות העובדת לאספקת מזון לאוכלוסייה ולהגנה על הגבולות. העיתונים בלאדינו בעלי אידיאולוגיה סוציאליסטית, הטמיעו את הערך "כיבוש האדמה", במסרים מילוליים וחזותיים. מערכות עיתונים אלה תרגמו ללאדינו מאמרים מאת דמויות פוליטיות מוכרות המאדירות את החקלאות וכתבות המפרטות את תנאי החיים ביישובים חקלאיים. במאמרים שכתבו פעילים פוליטיים מקרב חברי הקהילה, שהיו מודעים למצוקות העולים, הושם דגש על פתרונות ביישובים אלה לכלכלת המשפחה, למצוקות הדיוור ולחיי חברה. מכתבי קוראים ששיתפו בחוויות אישיות מהחיים ביישובים תרמו גם הם לדעת קהל אוהדת להתיישבות. כדי לטעת בעולים ביטחון לא צוינו בעיתונים יישובים שהוקמו לאורך הגבולות, והמסר הסמוי בקריקטורות ובמלל היה שהצבא מתחזק משנה לשנה ומקנה ביטחון והגנה על האזרחים גם במחיר הקרבת חיים. להגברת הגאווה והביטחון במולדת תרמו כתבות על דמויות הרואיות שהיו למיתוסים, על מעשי גבורה בהיסטוריה של העם, ופרסום שירים המפארים את אהבת הארץ ואת הנופלים בקרב.

מערכות העיתונים התלבטו בין הצורך לתת מענה תקשורתי בלאדינו לעולים ובין הרצון וכורח המציאות לשלוט בעברית. בעיתונים הוצעו מכלול דרכים, שמרניות ויצירתיות, שנועדו לסייע לקוראים לרכוש את השפה. העובדה שלאדינו מוגדרת היום

שפה בסכנת הכחדה יש בה כדי ללמד שהפעולות הממסדיות להנחלת הלשון השיגו את יעדן.

המאמר הציג דוגמאות לדרכם של עורכי העיתונים לתווך בין שלושה מערכי כור ההיתוך ובין העולים, אך השאלה מה הייתה תרומת העיתונים לבניית זהותם הלאומית תישאר ללא מענה.

הערות

* מאמר זה מבוסס על תת פרק מעבודת הדוקטור שלי, עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה (1948-1958): בין תכנים לאומיים לתכנים אתניים (יהודים-ספרדים), אוניברסיטת בראיילן, תשע"ח.

- 1 אפשר לעיין בעיתונים בספרייה הלאומית, במכון לבון לחקר תנועת העבודה, בספריית מכון בן צבי ובספריית המכון לחקר הלאדינו, אוניברסיטת בר אילן.
- 2 אניטה שפירא, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב 1997.
- 3 הנרייט דהאן-כלב, "הוזהו ישראלית: בין עולים לוותיקים", בתוך: דליה עופר (עורכת), בין עולים לוותיקים ישראל בעלייה הגדולה 1948-1953, ירושלים 1996, עמ' 177-190. בעמ' 182 הערה מס' 2 מצטטת המחברת את דעתו של אריקסון לפיה הוזהו הישראלית מבוססת על רעיונות מיובאים, ליברליים, פורטיניים ומשיחיים.
- 4 לדוגמה, בספר עדות-עדות לישראל: גלות, עליות, קליטה, תרומה ומיזוג גלויות, בעריכת אבשלום מזרחי, רחובות: בית נחמה ויאיר, 2001, קובצו מאמרים על כל אחת מקבוצות העולים לפי ארצות המוצא ולא כקבוצה של יהודים ספרדים בעלת תרבות משותפת דוברת לאדינו. שמואל רפאל כתב על העולים מיוון (עמ' 325-359), משה מוסק כתב על העולים מבולגריה (עמ' 238-258) וצבי לוקר סקר את העלייה מיוגוסלביה (עמ' 301-324).
- 5 בלוחות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה יש נתונים על מספרי העולים לפי יבשות, ודוברי הלאדינו מצויים גם באסיה (תורכיה) וגם באירופה (יוון ובולגריה).
- 6 נורית פלד-אלחנן דנה במאמרה בשילוב אידיאולוגי ומכוון בין המלל ובין מערכות סימנים חזותיות ומרחביות. ראו נורית פלד-אלחנן, "תסדיר אידיאולוגי: כמה דוגמאות מספרי לימוד בהיסטוריה", בתוך: מיכל חמו, מנחם בלונדהיים ותמר ליבס (עורכים), התקשורת כשיח: עיונים בשפה ובמדיה, ירושלים: מאגנס, 2012, עמ' 45-55.
- 7 *El Tiempo*, 1.8.1956
- 8 קריאה ביקורתית של האיור יכולה הייתה אולי לראות בו מסר של שאננות, אך בכתבות בעמוד יש מסר של עוצמה וביטחון, וכך אפשר להבין גם את האיור.
- 9 *El Avenir*, 22.2.1950
- 10 שם, 9.3.1950
- 11 *El Tiempo*, 15.10.1953
- 12 בשנת 1994 עתרו בני משפחת סנש לבג"צ נגד יוצרי המחזה קסטנר, שבו מאשים קסטנר את חנה סנש בהסגרת מקום מחבואם של חבריה הצנחנים. בפסק דינו דחה השופט ברק את העתירה וכתב: "גיבורה לאומית, ודמות נערצת [...] שיריה וגבורתה של חנה סנש הם המבססים את המיתוס". השופט חשין, שהיה בדעת מיעוט, קבע: "השקר לא יפגע בה או בזכרה, השקר יירחה על ידי האמת במאבק בשוק החופשי של הרעיונות".
- 13 *El Avenir*, 29.3.1950
- 14 יעל זרובבל, "מות הזיכרון וזיכרון המוות: מצדה והשוואה כמטפורות היסטוריות", אלפיים, 10 (תשנ"ה), עמ' 42-67.

- 15 עדית זרטל, "המעונים והקרושים: כינונה של מרטירולוגיה לאומית", *זמנים*, 49 (1994), עמ' 26-45.
- 16 חביבה פדיה, "ההיסטוריה הבוכה: הדיסציפלינה של 'העצמי' והבניית ההיסטוריוגרפיה היהודית", בתוך: חביבה פדיה (עורכת), *המזרח כותב את עצמו*, תל אביב: גמא, 2015. החוקרת בוחנת את הסכיבה הדתית שבהן חיו הקהילות ואת העיתוי שבו חל בהן תהליך החילון. מכאן נובעים גם ההבדלים בין דוברי הלאדינו שעלו מבולגריה שהייתה מדינה שבה שלטה הכנסייה, ובין העולים מתורכיה. בין האחרונים היה הבדל בין העולים מאיסטנבול ובין העולים ממזרח המדינה.
- 17 *El Tiempo*, 9.4.1953
- 18 תרגמתי את השיר באופן מילולי. השיר במקור:

Sinti Tu Boz...

Privaciones, sufriensas, mala vida,
No pudieron nunca yelar mi korason
Porke tu, Oh tu!... mi Patria kerida,
Metais en el, riza i konsolasion... !

Ma kuando de mis lados yo vide bol
Mi uniko ijo, por ti, su amada,
Mis ojos ke no kedaron de yorar
Sovre su piedra blanka, muda, yelada...

Izieron ke en mi se amato la flama,
Ke una koza se arazgo en me alma...
I puede ser ke mi boka maldiecho!...

Ma su boz yo senti, i eya me dicho:
no mantches el dia de mi kayida,
Madre, ke sea tu gloria toda tu vida !

El Tiempo, 23.12.1953 19

El Avenir, 2.12.1949 20

- 21 סוזי גרוס דנה בהרחבה במאמרה: "שור עברי' בעיתונים הלועזיים בישראל", *קשר*, 53 (2019), עמ' 116-124, בעיתוני העולים ובמאמצי הממסד להקנות לעולים עברית במסגרת מאבקו בשפות הלועזיות, כדי לשתף אותם באירועים המדיניים, החברתיים והתרבותיים במדינה.

La Verdad, 27.8.1958 22